

ביאורים

התורה מזהירה אותנו "תמים תהיה עם ה' אלוהיך" [דברים יח, ג]. כפי שהרמב"ם חותם את דבריו בסוף הלכות אלו (הלכה טז), פסוק זה הוא הטעם והסיבה לכל ההלכות שנלמד בהמשך כגון: מנחש ומכשף, דורש באוב וידעוני ויתר האיסורים המופיעים שם. הציווי ללכת בתמימות אחרי דבריו של ה' אין פירושו ללכת בעיוורון בלי בירור שכלי. הרי הרמב"ם "חסיד" של בירור טעמי מצוות ולשיטתו יש חובה על כל אחד לחקור בשכלו עד כמה שידו מגעת (עיינו למשל במורה נבוכים חלק ג פרק כו). הציווי "תמים תהיה", אם-כן, כוונתו לעניין אחר. תמימות אינה טפשות, אלא שלמות. התורה מצוה אותנו להיות שלמים בשכלנו ולא ללכת אחרי ההבל שיש במעשה כשפים או ניחוש, כאשר אלו נוגדים את הגיון השכל וחסרי ביסוס מדעי. למשל, אין שום קשר אמיתי בין תרנגול שקורא בערב במקום בבוקר לבין מזלו הרע של האדם. על כן התורה מתנגדת בתוקף לעשיית הקשרים כאלו המניעים אדם לפעול או לא לפעול פעולה מסויימת.

האיסור נוגע רק במצב שהאדם מתכוון להשלכה מעשית כתוצאה מאותו סימן. לעומת זאת, אם אותו סימן שהאדם לקח לעצמו לא משפיע על פעולותיו ומעשיו העתידיים, אלא בא ליישב דעתו או לשמחו בפעולות שכבר פעל, למרות שיתכן שלאמיתו של דבר אין קשר אמיתי ביניהם - מכל מקום איסור אין כאן.

הרחבות

• מי שמאמין לא מפחד

שָׁחַט תְּרַנְגוּל זֶה שְׁקָרָא עֲרַבִית. הרב קוק מבאר מהי הבעיה המוסרית בהתנהגות זו: "השינוי (בתרנגול) רשום (ניכר) הוא. חיי המשפחה המאוגדים יתראו (מתאפיינים) בתרנגול, השולט בבנות וזוג ומתייחס להן יחוש בעל משפחה, השליט ודואג, מגין ומרחם גם יחד, לעומת העורב אשר לא ידע רחם והוא אכזרי על בניו... איזה סיבות סביביות חוללו מהפכה כזו?" [עין איה שבת ב, ו, קד].

הרב קוק מבאר שה'תרנגול שקרא ערבית' פירושו שהתרנגול קרא בקול של עורב. שינוי זה מלמד את המאמין להתבונן בעצמו ובמידותיו. תגובתו של המאמין תהיה להרים עינו לשמים, ולבחון בדעתו מהי הסיבה אשר חוללה שינוי זה? מדוע אירע לי דבר מוזר זה? מתוך התבוננות, הוא מבין כי במקום להיות בעל אהבה ואחריות דוגמת התרנגול בעל המשפחה החמה נשתנה קולו להיות כעורב האכזרי המתעסק בפרטיות ובחומר.

האומר 'שחוט תרנגול זה שקרא ערבית' אינו מנסה להתבונן בנפשו פנימה, הוא אינו רוצה להתרומם ולהביא לתיקון ולהטבה אלא מתעסק בחיצוניות החיים. הוא מאמין כי העולם מלא בכוחות רעים, שדים מפחידים, שהם אלה שגרמו לשינוי המוזר. לכן, מתוך הפחד המתעורר בו, הוא חפץ להילחם בתופעה ולהשמידה במקום לעשות את התיקון הדרוש לו [שם].

ד אין מְנַחֵשִׁין פְּגוּיִים, שְׁנֹאֲמָר: "לא תִּנְחָשׁוּ" (שם יט, כו). פִּיצַד הוא הַנְּחֹשׁ? כְּגוֹן אֵלוּ מְנַחֵשׁ שְׂאוּמָרִים 'הואֵיל וְנִפְלָה פְּתֵי מִפִּי' או 'נִפְל מִקְלֵי מִיָּדִי' - 'איני הולך לְמָקוֹם פְּלוֹנֵי הַיּוֹם, שְׂאָם אֵלָּךְ, אֵין חִפְצֵי נַעֲשִׂים'; 'הואֵיל וְעֵבֶר שְׁוַעַל מִיַּמִּיני - איני יוצא מִפְּתַח בֵּיתִי הַיּוֹם, שְׂאָם יִצְאָתִי, יִפְגְּעֵנִי אֲדָם רַמְאִי'. וְכֵן אֵלוּ שְׁשׁוּמָעִים צִפְצוּף הַעוֹפוֹת וְאוּמָרִים 'הִיָּה כֶּךָ' וְלֹא יִהְיֶה כֶּךָ, 'טוֹב לַעֲשׂוֹת דְּבַר פְּלוֹנִי' וְרַע לַעֲשׂוֹת דְּבַר פְּלוֹנִי. וְכֵן אֵלוּ שְׂאוּמָרִים 'שְׁחַט תְּרַנְגוּל זֶה שְׁקָרָא עֲרַבִית'; 'שְׁחַט תְּרַנְגְּלַת זֶה שְׁקָרָא תְּרַנְגוּל'. וְכֵן הַמְשִׁים לַעֲצָמוֹ סִימְנִים: 'אִם יִאָרַע לִי כֶּךָ וְכֶךָ - אֶעֱשֶׂה דְּבַר פְּלוֹנִי, וְאִם לֹא יִאָרַע - לֹא אֶעֱשֶׂה', כְּפֹאֲלֵיעָזֵר עֶבֶד אַבְרָהָם, וְכֵל פִּיּוּצָא בְּדַבְרִים אֵלוּ - הַכֵּל אֲסוּר. וְכֵל הַעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה מִפְּנֵי דְבַר מְדַבְרִים אֵלוּ - לֹאֶה.

ה מי שְׂאָמַר 'דִּיָּרָה זֶה שְׂבִנִיתִי - סימן טוב הִיָּתָה עֲלַי', אִשָּׁה זֶה שְׂנִשְׂאָתִי וְיִבְהֶמָה זֶה שְׂקָנִיתִי - 'מְבֻרְכַת הִיָּתָה; מֵעַת שְׂקָנִיתִיהָ - הֶעֱשֵׂרְתִּי, וְכֵן הַשׁוֹאֵל לְתִינוּק' 'אי זה פְּסוּק אֶתָּה לְמַד?' 'אִם אָמַר לוֹ פְּסוּק מִן הַבְּרָכוֹת, יִשְׁמַח וְיֹאמַר 'זֶה סִימָן טוֹב!' - כֵּל אֵלוּ וְכִיּוּצָא בְּהָן מִתָּר. הוֹאֵיל וְלֹא פְּגוּ מַעֲשִׂיו וְלֹא נִמְנַע מִלַּעֲשׂוֹת, אֵלָּא עֲשֶׂה זֶה סִימָן לַעֲצָמוֹ לְדַבְּרֵי שְׂקָבֵר הִיָּה - הִרִי זֶה מִתָּר.

הקדמה: ההלכות הבאות מבוססות על הפסוקים הבאים (דברים יח, יא. בסוגריים ההפניות להלכות): "לא יִמְצָא כֶּךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ וּבְתוֹ בָּאֵשׁ (לעיל ג, קס"ג) קִסָּם קִסְמִים (הלכות ו-ז) מְעוֹנָן וּמְנַחֵשׁ (הלכות ד-ה) וּמְכַשֵּׁף (הלכה טו). וְחֹבֵר חֹבֵר (הלכה י) וְשֹׂאֵל אוֹב וְיִדְעוֹנֵי (לעיל ו-א, ב) וְדַרְשׁ אֶל הַמֵּתִים (הלכה יד)". בפסוקים אלו מנויות כמה מצוות לא תעשה (אזהרות) שהעונש עליהן הוא מלקות, אלא אם כן ידוע ממקום אחר שהעונש עליהן הוא מיתת בית דין (סקילה).

הנחוש - עשיית מעשה על סמך פרשנות של מקרים שמייחסים להם 'סגולה' להשפיע על מקרים אחרים בלא סיבה הגיונית. בכל ההלכות הבאות, הענישה מן התורה חלה רק כשנעשה מעשה, ולא אמונת הבל סתמית שאינה מלווה במעשה. **אינו חפצי נעשים** - לא ייעשה רצוני. **שקרא ערבית** - שקרא בקול בערב במקום בבוקר. **כָּפְּלֵיעָזֵר עֶבֶד אַבְרָהָם** - כמתואר בתורה, כשחיפש אשה עבור יצחק, שקבע שהאשה הראויה מאת ה' ליצחק היא מי שתשיב לו באופן מסוים על שאלתו (בראשית כד, יד), ואליעזר היה בן נח, והיה מותר לו לעשות כן (ק). **תינוק** - ילד.

ביאורים

בהלכות אלו מפרט הרמב"ם שני סוגים של איסורים: הקוסם והמעונן.

הקוסם הוא העושה פעולה מסויימת שבעקבותיה הוא יודע, לטענתו, האם כדאי וראוי לעשות מעשה כלשהו או להימנע ממנו אם יארע דבר מסויים בעתיד או שלא יארע.

הרמב"ם מציין שהאיסור מהתורה כולל רק את הקוסם עצמו ולא את מי ששואל אותו, שלגביו האיסור הוא רק מדרבנן.

בנוגע למעונן, מסביר הרמב"ם, שהכוונה למי שמחליט לפי תנאים שאינם קשורים לגופו של עניין שזמן כלשהו טוב לעשות מעשה מסויים או להפך. במידה שאדם מחליט לפעול או לא לפעול לפי גורמים שאין קשר אמיתי ביניהם לבין אותן פעולות, הדבר אסור. לעומת זאת אם הגורמים רלוונטיים לפעולות, כגון אדם המחליט בגלל שמעונן וקר ועשוי לרדת גשם, לדחות את יציאתו מהבית לזמן אחר - ודאי שאין זה נכלל באיסור "מעונן". טעמם של כל האיסורים הללו הוא הפסוק "תמים תהיה", וכפי שהסברנו לעיל, הכוונה לעניינים שאין בהם קשר לוגי ושאינם תואמים את ההגיון השכלי. לכן אם אדם מזהה בשכלו שזמן פלוני לא מתאים לפעול בו, הרי שאין הוא בכלל האיסור.

האיסור "לא תעוננו" כולל אסטרונוגיה (חזיון בכוכבים) ואחיזת עיניים (איסור שיבואר בהלכה טו). יש להעיר שבכל ההלכות הללו ישנו הבדל בין מי שעושה מעשה בפועל לבין מי שלא עושה אלא רק בדיבור או במחשבה, שבזמן שיש סנהדרין רק העושה מעשה חייב עונש מלקות מפני שהכלל ההלכתי קובע ש"לאו שאין בו מעשה אין לוקים עליו".

הרחבות

• שכל ובחירה חופשית

אִי זֶה הוּא קוֹסֵם. בתשובה לאדם ששאל אם ניתן להשתמש בכוחות רוחניים כדי לקרב אנשים אל האמונה, ענה הרב קוק: "אין כדאי לחזק את האמונה על ידי תחבולות כאלה הקרובות למכשול איסור, ויותר טוב לקיים 'תמים תהיה עם ה' אלהיך'" [דעת כהן עמ' קסז]. בהליכה אחרי כוחות אשר דרכי השפעתם אינן מובנות לנו יש ריחוק מה' במקום להתדבק בו דרך מצוותיו. הרמב"ם כתב "כבר הבהרנו לך שהשכל הזה ששפיע עלינו ממנו יתעלה הוא הקשר שבינינו ובינו" [מורה נבוכים ג, נא. וכן בהקדמת חובות הלבבות], ועל כן אל להם לישראל לפנות אל רהבים ואל שטי כזב אלא "כאשר תשיג את האל ואת מעשיו לפי מה שהשכל מצריך, אחרי זאת תתחיל להתייחד עמו ותשתדל להתקרב אליו ותעבד את הקשר אשר בינך ובינו שהוא השכל. הוא אמרו: "אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים. אין עוד מלבדו" [דברים ד, לה]. ואמר: "וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, אין עוד" [שם לט]. ואמר: "דעו כי ה' הוא האלהים" [תהלים ק, ג] [מורה נבוכים, שם]. הרמב"ם מורה לנו כי לימוד התורה, ובמיוחד האמונה, הוא הדרך להשיג דבקות באלוהים.

וְאִי זֶה הוּא קוֹסֵם? זֶה הָעוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה מִשְׁאָר הַמַּעֲשִׂיּוֹת, כְּדִי שְׂיִשֵּׁם^ו וְתִפְנֶה מִחֲשַׁבְתּוֹ קוֹסֵם מְכַל הַדְּבָרִים, עַד שְׂיֵאמֹר דְּבָרִים שְׂעֵתִידִין לְהִיּוֹת, וְיֵאמֹר 'דְּבַר פְּלוֹנִי עֵתִיד לְהִיּוֹת' אוֹ 'אֵינוֹ הִזְנֶה', אוֹ שְׂיֵאמֹר שְׂרָאוִי לַעֲשׂוֹת כֶּךָ', וְהִזְהִירוּ מִכֶּךָ'.

וְיֵשׁ מִן הַקּוֹסְמִין שֶׁהוּא מְמַשֵּׁשׁ בְּחוּל אוֹ בְּאֲבָנִים, וְיֵשׁ מִן מִי שְׂגוֹהֵר^ז לְאַרְץ וְצוֹעֵק, וְיֵשׁ מִי שְׂמֻסְתַּכַּל בְּמִרְאֵה שְׂלִבְרָזָל אוֹ עֲשִׂשִׁית^ח וּמְדַמִּין וְאוֹמְרִים, וְיֵשׁ מִי שְׂאוֹחֵז מִקַּל בְּיָדוֹ, וְנִשְׁעֵן עָלָיו וּמְכַה בוֹ עַד שֶׂתִּפְנֶה מִחֲשַׁבְתּוֹ וּמְדַבֵּר; הוּא שֶׂהֵנְבִיא אוֹמֵר: "עֲמִי בְּעֵצוֹ יִשְׂאֵל, וּמְקַלּוֹ יִגִּיד לוֹ..." (הושע ד, יב). ז' וְאִסוּר לְקַסֵּם וְלִשְׂאֵל לְקוֹסֵם, אֲלֵא שֶׂהִשְׂאֵל לְקוֹסֵם - מִכִּין אוֹתוֹ מִכַּת מְרָדוֹת^ט; אֲבָל הַקּוֹסֵם עֲצָמוֹ - אִם עָשָׂה מַעֲשֵׂה מְכַל אֵלּוֹ וְכִיּוֹצֵא בָהֶן, לֹקֵה, שְׂנֵאָמֵר: "לֹא יִמְצָא בָךְ... קִסֵּם קִסְמִים" (דברים יח, ט).

ח אִי זֶה הוּא מְעוֹנָן? אֵלּוֹ נוֹתְנֵי הָעֵתִים^י, שְׂאוֹמְרִים בְּאַצְטִגְנִינִיּוֹת^י שֶׂלָּהֶן 'יוֹם פְּלוֹנִי רַע', מְעוֹנָן 'יוֹם פְּלוֹנִי טוֹב', 'יוֹם פְּלוֹנִי רָאוִי לַעֲשׂוֹת בוֹ מְלָאכָה פְּלוֹנִית', 'שְׂנֵה פְּלוֹנִית' אוֹ 'חֲדָשׁ פְּלוֹנִי' - רַע לְדַבֵּר פְּלוֹנִי.

ט אִסוּר לְעוֹנָן, אֲף עַל פִּי שֶׂלֹּא עָשָׂה מַעֲשֵׂה, אֲלֵא הוֹדִיעַ אוֹתוֹן הַכְּזָבִים שֶׂהִסְכְּלִים מְדַמִּין^י שֶׂהֵן דְּבָרֵי אֱמֶת וְדְבָרֵי חֲכָמָה. וְכָל הָעוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה מְכַנֵּי הָאַצְטִגְנִינִיּוֹת, וְכִן מְלָאכְתּוֹ אוֹ הַלִּיכְתּוֹ בְּאוֹתוֹ הָעֵת שֶׂשְׂקָבְעוּ הוֹבְרֵי שְׂמִים^י - הֲרִי זֶה לֹקֵה, שְׂנֵאָמֵר: "וְלֹא תְעוֹנְנוּ" (ויקרא טו, כז). וְכִן הָאוֹחֵז אֶת הָעֵינַיִם^י וּמְדַמֵּה בְּפָנָי הָרוֹאִים שְׂעוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה תְמָהוֹן^י, וְהוּא לֹא עָשָׂה - הֲרִי זֶה בְּכָלֵל מְעוֹנָן, וְלֹקֵה^י.

שְׂיִשֵּׁם - שתהיה מחשבתו שוממת וריקנית, שנכנס למצב תודעתי מסוים של דמיון. שְׂגוֹהֵר - מתכופף ומשתטח. כל הפעולות הללו נעשות כדי לעורר את כוח הדמיון ולהכניס את עושיהן למצב תודעתי מסוים שבו הוא אומר את השערותיו (סה"מ ל"ת לא). עֲשִׂשִׁית - זכוכית, כעין 'כדור בדולח' של הכזבנים למיניהם. מִכַּת מְרָדוֹת - ענישה מתקנת חכמים (ראה לעיל ביאור ה, ח). אבל אילו היה עושה מעשה, היה נענש מדין תורה. מְעוֹנָן - המייחס השפעה לעונה, לזמן. עֵתִים - זמנים. אֲצְטִגְנִינִיּוֹת - אסטרונוגיה, אמונת הבל ולפיה מצב הכוכבים קובע את תכונותיו של האדם ואת הקורות אותו, דבר הסותר את רעיון הבחירה החופשית (ראה תשובה פרק ה) ואחריות האדם למעשיו. הַכְּזָבִים שֶׂהִסְכְּלִים מְדַמִּין - השקרים שהטיפשים טועים לחשוב. הוֹבְרֵי שְׂמִים - אסטרונוגים. הָאוֹחֵז אֶת הָעֵינַיִם - עושה מעשה תחבולות של זריזות ידיים, כדי שיאמינו הרואים בכוחו כמכשף (סה"מ ל"ת לב). מַעֲשֵׂה תְמָהוֹן - מעשה פלא, שזקוק עצום, מפני שמרגיל את הבריות לקבל את הבלתי אפשרי כאפשרי (סה"מ ל"ת לב). וְלֹקֵה - מן התורה, מפני שעשה מעשה (לוקה מכת מרדות מדרבנן כשלא עשה מעשה ראה להלן טו, י).

ביאורים

ההלכות אלו אנו נפגשים עם שיטת הרמב"ם והסבריו ביחס לגדרי האיסורים שאנו עוסקים בהם ולסיבתם. היה מקום לחשוב שהתורה אסרה לפנות אל מלחשים וקוסמים למרות שיש בהם ממש ובידם היכולת לנבא עתידות ולרפא מחלות. דעת הרמב"ם אינה כן. לשיטתו אין באותם מעשים אסורים שמץ של אמת וכולם הבל בלי שום תועלת אמיתית והמאמין בהם מכונה בלשונו "סכל". התורה, שאסרה עלינו את הניחושים למיניהם, מנעה מאיתנו לשקוע בהבלים ובהזיות.

למרות זאת ישנו מצב בו מותר להשתמש בטכניקות האלו, למשל כאשר מדובר בחולה מסוכן שיש חשש לחייו. אמנם מבחינה רפואית אין שום תועלת בהם, כפי שלמדנו, אך מכוח ההשפעה הפסיכולוגית שהם יגרמו עשויה להיות תועלת. לעיתים משתמשים אף ברפואה המודרנית בתרופות דמה (פלצבו - Placebo) על מנת שיחשוב החולה שמטפלים בו כראוי, ומחשבה זו עצמה תעזור לחולה לקום ממיטת חוליו. כמו כן אדם הרואה שלא עושים דבר לרפואתו עשוי לאבד את שפיותו, ולכן התירו לו בכך.

האיסור ללחוש על המכה הוא לא רק בלחשים של הבל, אלא אף בפסוקים מהתורה. ואדרבה, האיסור בהם גדול יותר מכיוון שהוא משתמש בדברי תורה כרפואה למכת הגוף, ומאבד בכך את ערכה האמיתי שהוא רפואה וחיים לחלק הפנימי והמהותי יותר של האדם - הנפש האלוהית שבו.

למרות זאת, מותר לאדם בריא לקרוא פסוקים מספר תהילים או מיתר ספרי התנ"ך כדי למנוע צרות ונזקים ממנו, מכיוון שהוא מתכוון בכך להרבות זכויות בעצמו, ועל ידי כך להינצל מהם. במקרה זה אין הפסוקים משמשים ככלי חסר תוכן לצורך גופו של האדם.

הרחבות

• לימוד מדעים במקביל ללימוד תורה

שְׁהוּ עוֹשִׂין דְּבָרֵי תוֹרָה רְפָאוֹת גּוֹף, וְאֵינָן אֱלֵא רְפָאוֹת נְפִשׁוֹת. הגמרא [יומא פג. שם פד., חולין טז:] מספרת על אמוראים שהצילו את נפשם בזכות הכרת חכמת הרפואה של זמנם ודרשו על עצמם את הפסוק "החכמה תחיה בעליה" [קהלת ז, יב].

בנוגע ללימוד חכמות החולין כותב רבי יהודה הלוי: "כל החכמות הועתקו שורשיהן וכללם מאתנו אל הכשדים תחילה ואחר כך אל פרס ומדי ואחר כך אל יון ואחר כך אל רומי ולאורך הזמן רוב המיצועים לא נזכר בחכמות שהם הועתקו מן העברים, אך מן היוונים והרומים" [כוזרי א, סג]. אם-כן, יסודן של כל החכמות נמצא בחכמת התורה. מאידך, רבי יהושע בן לוי אמר שאסור להתרפא באמצעות דברי תורה [שבועות טז:], ונראה מדבריו, לכאורה, שאין שום שייכות בין חכמת הרפואה לחכמת התורה?

מדברי הרמב"ם כאן נראה שהבעיה אינה השייכות, שאכן קיימת, בין שאר החכמות לחכמת התורה. החיסרון הוא הערך ה'סגולי-רפואי' שאדם מנסה לייחס לתורה ולהשתמש בה לצרכיו הגשמיים [אגרות הרמב"ם עמ' תקפא]. על פי זה יובן דינו של הרמב"ם הפוסק שאדם בריא יכול לקרוא תהילים כדי שלא יחלה משום שהוא מראה בכך את ביטחונו בכוח הרוחני שהתורה משפיעה עליו ומשמרתו מן החולי. אך מי שכבר חלה - אל לו להשתמש בתורה לשם רפואתו, מפני שבכך הוא רותם את התורה לשרת את גופו כאילו הייתה תרופה.

יְ, אִי זֶה הוּא חוֹבֵר? זֶה שְׁמֵדְבֵר בְּדָבָרִים שְׂאִינָן לְשׁוֹן עִם, וְאִין לְהוֹן עֲנִין, וּמַעֲלָה עַל חוֹבֵר דְּעֵתוֹ בְּסִקְלוֹתוֹ שְׂאוֹתָן הַדְּבָרִים מוֹעִילִין, עַד שְׁהוֹן אוֹמְרִים שְׂהָאוֹמֵר כֶּף וְכָף עַל הַנְּחֹשׁ אוֹ עַל הַעֲקָרָב אֵינוֹ מִזִּיק, וְהָאוֹמֵר כֶּף וְכָף עַל הָאִישׁ אֵינוֹ נֹזֵק מְהוֹן, וְאוֹחֵז בְּיָדוֹ בְּעֵת שְׁמֵדְבֵר מִפְתָּח אוֹ סֵלַע, וְכִיּוֹצֵא בְּדָבָרִים הָאֵלוֹ - הַכֹּל אֶסוֹר. וְהַחוֹבֵר עֲצָמוֹ שְׂיֵאחֵז בְּיָדוֹ כְּלוֹם אִי שְׂעֵשָׂה מַעֲשֵׂה עִם דְּבוּרוֹ, אֶפְלוֹ הָרָאָה בְּאֶצְבָּעוֹ - הָרִי זֶה לֹקָה, שְׂנֶאֱמַר: "לֹא יִמְצָא בְךָ... וְחֹבֵר חֶבֶר" (דברים יח-יא).

יְ, אֶבֶל אִם אָמַר דְּבָרִים בְּלִבָּד, וְלֹא הֵנִיד לֹא אֶצְבַּע וְלֹא רֹאשׁ, וְלֹא הָיָה בְּיָדוֹ כְּלוֹם, וְכֵן אָדָם שְׂאֵמַר עָלָיו הַחֶבֶר אֲוֹתָן הַקּוֹלוֹת, וְהוּא יוֹשֵׁב לְפָנָיו וּמְדַמָּה שְׂיֵשׁ לוֹ בְּזֶה הַנְּאָה - מִכִּין אוֹתוֹ מִכַּת מְרָדוֹת, מִפְּנֵי שְׂנִשְׂתַּתֵּף בְּסִקְלוֹת הַחֶבֶר. וְכֵל אוֹתָן הַקּוֹלוֹת וְהַשְּׂמוֹת הַמְּשֻׁנִּים הַמְּכַעְרִים - "לֹא יִרְעוּ, וְגַם הֵיטִיב אֵין אוֹתָם" (ירמיה יח).

יְ, מִי שְׂנִשְׁכּוֹ עֲקָרָב אוֹ נְחֹשׁ - מְתַר לְלַחֵשׁ עַל מְקוֹם הַנְּשִׁיכָה, וְאֶפְלוֹ בְּשִׁבְתָּ, כְּדִי לְיִשֵּׁב דְּעֵתוֹ וְלַחֲזֹק לְבוֹ. אֵף עַל פִּי שְׂאִין הַדְּבָר מוֹעִיל כְּלוֹם - הוֹאִיל וּמִסְכָּן הוּא, הַתִּירוֹ לוֹ, כְּדִי שְׂלֹא תִטְרַף דְּעֵתוֹ עָלָיו.

יְ, הַלּוֹחֵשׁ עַל הַמְּכָה וְקוֹרָא פְּסוּק מִן הַתּוֹרָה, וְכֵן הַקּוֹרָא עַל הַתִּינוּקָה שְׂלֹא יִבְעֵת, הַמְּנִיחַ סֵפֶר תּוֹרָה אוֹ תַפְלִין עַל הַקֶּטֶץ בְּשִׁבִּיל שְׂיִישֵׁן - לֹא דִי לְהֵם שְׁהֵם בְּכֹלל חֲבָרִים וּמְנַחְשִׁים, אֱלֵא שְׁהֵם בְּכֹלל הַכּוֹפְרִים בַּתּוֹרָה, שְׁהֵן עוֹשִׂין דְּבָרֵי תּוֹרָה רְפָאוֹת גּוֹף, וְאֵינָן אֱלֵא רְפָאוֹת נְפִשׁוֹת, שְׂנֶאֱמַר: "וַיְהִי חַיִּים לְנַפְשָׁךְ" (משלי ג, כב). אֶבֶל הַבְּרִיא שְׂקָרָא פְּסוּקִין אוֹ מְזִמּוֹר מִתַּלְמִים כְּדִי שְׂתַגֵּן עָלָיו זְכוֹת קְרִיאָתוֹ וְיִנְצַל מִצְרוֹת וּנְזָקִים - הָרִי זֶה מְתַר.

חוֹבֵר - לוחש לחשים (רס"א). וְאִין לְהוֹן עֲנִין - חסרי משמעות. שְׂיֵאחֵז בְּיָדוֹ כְּלוֹם - שיחזיק חפץ כלשהו. חֶבֶר - חובר, לוחש הלחשים. לְלַחֵשׁ - לומר בלחש מילים שמי שהוכח מדמה שהן מועילות לרפא אותו, ואין מדובר באמירת פסוקים. וּמִסְכָּן - בסכנת מוות, וכדאי להרגיעו שהרעל לא יתפשט בגוף מהר. הַתִּירוֹ לוֹ - מפני שאין הלוחש מאמין בהם, ומטרתו רק להרגיע את הנשון. אבל אם הלוחש מאמין בהם לפי דמיונו, לוקה (סה"מ ל"ת לה). הַקּוֹרָא עַל הַתִּינוּקָה - קורא פסוקים. יִבְעֵת - ייבהל. וְאֵינָן אֱלֵא רְפָאוֹת נְפִשׁוֹת - אך תלמידי חכמים העוסקים בתורה, "התורה שומררתם" (ראה תלמוד תורה וי' וביאורו שם). מְתַלְמִים - מספר תהילים. כתיב רגיל בכתבי היד.

ביאורים

אנו יודעים ומאמינים שהאדם מורכב מגוף ונשמה, ולאחר פטירתו מן העולם הגוף כלה, אך הנפש נשארת בקיומה. ידיעה זו הביאה אנשים במהלך ההיסטוריה לנסות ליצור קשר עם הנשמה לאחר הסתלקות הגוף ממנה. יש שעשו זאת בגלל געגוע, יש שעשו זאת בגלל רצון להכונה ממי שעניו החיצונית לא מתעתעות בו, מתוך מחשבה שמי שנמצא מחוץ לעולם יכול לראות את העולם ממבט עליון יותר, ואף לחזות את העתיד. אחרים עשו זאת בגלל יצר סקרנות גרידא. אמנם כאן לא כותב הרמב"ם בצורה מפורשת, אך ברור לאור כל ההלכות שראינו, וכפי שנראה בהמשך, שלדעת הרמב"ם אין שום אפשרות ממשית ליצירת קשר כזה ולמעשה גם כאן מדובר בהבל וסכלות. עצם המעשה של ניסיון יצירת קשר בין החיים למתים הוא איסור מהתורה.

בהמשך עוסק הרמב"ם ב'כישוף', שעליו אמרה התורה שמי שעושה מעשה כשפים חייב סקילה. אולם, ישנם אנשים שעושים מעשים שאינם מעשי כישוף, אלא 'אחיות עיניים' בלבד, הנעשים בעזרת כל מיני טכניקות כמו זריזות ידיים וכדומה. הרמב"ם אוסר דבר זה, ואומר שבזמן שיש סנהדרין, מי שעושה אותו - נענש בעונש שמענישים מי שעובר על איסור דרבנן - 'מכת מרדות'.

מפרשי הרמב"ם והפוסקים האחרונים עסקו בהרחבה בעניין זה, וחילקו בין כמה סוגים של 'אחיות עיניים'. כך תרצו מדוע לעיל, בהלכה ט, הרמב"ם כתב שחייבים מלקות מהתורה על אחיות עיניים. בנוסף, יש שכתבו שבימינו מי שעושה מעשים אלו אין לו מושג קלוש ביותר של כישוף, ולכן אין איסור בדבר.

הרחבות

• שורש כל הכפירות ואמונת אברהם

הרמב"ם מונה בפרק זה איסורים שונים, ביניהם: מעונן, מנחש, מכשף, חובר חבר, שואל אוב וידעוני ודורש אל המתים. בפרקנו לא מוסבר מהו המכנה המשותף של איסורים אלו, אך ניתן לראות את סיבת כינוסם לפרק אחד (כאן, בהלכות עבודה זרה). בדברי הרמב"ם ב'מורה נבוכים'.

הרמב"ם מבאר כי עובדי אלילים האמינו "שהכוכבים הם האלוה ושהשמש הוא האלוה הגדול ביותר... הללו היו נביאי הבעל ונביאי האשרה, הנזכרים אצלנו... כל זאת בשל פרסומן של דעות אלה, התפשטות הבורות וריבוי הזיות העולם באותם ימים על דמיונות ממין זה. אז נוצרו אצלם דעות וקמו מביניהם מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושאל אוב וידעוני ודרש אל המתים (לפי דברים יח, י-יא)" [מורה נבוכים ג, כט].

אברהם אבינו גדל בין עובדי עבודה זרה עד שהכיר את בוראו כמבואר ב'משנה תורה' [עבודה זרה א, ג], ומרגע שהכירו "התחיל לטתור אלו הדעות בטענות וקריאה חלושה ובפיוס בני אדם ומשך לבנם לעבודת השם בהטיבו להם. עד שבא אדון הנביאים (משה רבנו) והשלים הכוונה וצוה להרוג הכופרים ההם ומחזות זכרם ולשרשם מארץ החיים מזבחיותיהם תתוצון וכי... שהכוונה הראשונה מן התורה כולה היתה להסיר עבודה זרה ומחזות זכרה וכל הנתלה בה וגם לזכרה (לזכור אותה) וכל מה שמביא לדבר ממעשים כאוב וידעוני וכי" [מורה נבוכים, שם].

מלחמת היהדות בעבודת אלילים וכוכבים התחילה כבר בימות אברהם אבינו. עד ימינו אנו, עדיין יש לעם ישראל מאבק חריף כנגד האלילות על אופניה השונים. שאריות של השקפות אלו ניתן למצוא באמונות טפלות בכוחות מיסטיים ששורשן נובע מהעבודה הזרה הקדומה וענפיה, כגון אלו שמנה הרמב"ם.

יג אי זה הוא דורש אל המתים? זה המרעיב את עצמו והולך וכן בבית הקברות, כדי שיבוא המת בחלום וידעו מה ישאל עליו. ויש אחרים שהם לובשים מלבושים ידועים, ואומרים דברים, ומקטירין קטרת ידועה, וישנים לבדן, כדי שיבוא מת פלוני ויספר עמו בחלום. כללו של דבר: כל העושה מעשה כדי שיבוא המת וידעו - לוקה, שנאמר: "לא ימצא בך... ודרש אל המתים" (דברים יח-יא).

יד אסור לשאל בעל אוב או בעל ידעוני, שנאמר: "לא ימצא בך... ושאל אוב וידעוני" (שם). נמצאת למד שבעל אוב וידעוני עצמן - בסקילה; והנשאל בהן - באזהרה, ומכין אותן מפת מרדות. ואם כן מעשיו ועושה כפי מאמרו - לוקה.

טו המכשף - חיב סקילה; והוא שעושה מעשה כשפים. אבל האוחז את העינים, והוא שיראה שעושה והוא לא עשה - לוקה מכת מרדות, מפני שלא עשה מעשה. וזה שנאמר במכשף בכלל "לא ימצא" (שם) - לאו שנתן לאזהרת מיתת בית דין, הוא, ואין לוקין עליו, שנאמר: "מכשפה לא תחיה" (שמות כב, ז).

מה ישאל עליו - מה שיבקש ממנו. **העושה מעשה** - כגון שמקטיר קטורת. **בעל אוב, בעל ידעוני** - ראה לעיל ו, א-ב. **באזהרה** - העובר עליו, הריהו כעובר על מצות מלך (פה"מ מכות ג, א; סה"מ סוף הכללים) ועובר על איסור התורה, אך אינו נענש על ידי בית דין. **המכשף** - עושה מעשה כשפים של עבודה זרה (סה"מ ל"ת סד; מו"נ ג, לו). **מעשה כשפים** - מעשה הבל שמיוחס בשקר לכוח נסתר. **וזה שנאמר במכשף בכלל "לא ימצא" וכו'** - להשלמת הפסוקים ולסוגי העונשים ראה לעיל ביאור ד. וסדר הדברים הוא, שהמכשף חייב סקילה ולא מלקות, שהרי פסוק אחר מפרש את עונשו: "מכשפה לא תחיה", ונמצא שהפסוק "לא ימצא... מכשף" אינו בא לציין העונש אלא לציין האיסור (האזהרה) והריהו **לאו שנתן לאזהרת מיתת בית דין** - מצות לא תעשה שהעונש עליה עשוי להיות מיתת בית דין, אין מענישים עליה עונש אחר, כגון מלקות, אף כשבפועל הנידון אינו נענש במיתה, מפני שאין עונשים אלא אם כן מזהירים, והרי לא הייתה במקרה זה אזהרה על המלקות (פה"מ מכות ג, א).

ביאורים

בסיכומן של כל איסורי הכשפים והניחושים למיניהם, מבהיר הרמב"ם את שיטתו באופן חד משמעי שבכל האיסורים שלמדנו עליהם אין שמץ של אמת, וכל מי שמנסה לעשותם מתעסק בדברי הבל שאין בהם שום תועלת.

הרמב"ם מסביר שלמעשה זו גם הסיבה והטעם לאיסור. אין כוונת התורה למנוע מהאדם לעשות פעולות מועילות רק מפני שבפעולות אלו אין קשר לדרכי התורה. התורה לא אסרה למשל, ללכת לרופאים שאת רפואתם למדו באקדמיה ולא בבית המדרש. אם היתה תועלת בדרישה אל המתים, והיתה יכולת ליצור קשר עימם, או להכריע על פי עונות מה ראוי וכדאי לעשות ומתי - התורה לא היתה אוסרת על כך. הסיבה שכל אלו אסורים היא מכיוון שלמעשה כולם חסרי תועלת ומשוללי הגיון, ורצון התורה שהאדם ישתמש בשכלו לתועלת ובניין העולם. המציאות מוכיחה שמי שנוטה אחר דברים אלו לרוב מאבד את שיקול הדעת הצלול, ונמשך אחרי מיסטיקה חסרת תוכן.

לא ראוי לאדם מישראל, אשר מעצם היותו יהודי כוחו השכלי גדול וביכולתו להגיע לחכמה מרובה על ידי עסק התורה, שיתעסק בהבלים אלו. זו כוונת התורה בציוויה: "תמים תהיה עם ה' אלהיך", וכפי שכבר ראינו שלדברי הרמב"ם משמעות תמימות זו היא שלמות השכל ותמימות הדעת.

יש להעיר בשולי הדברים שהרמב"ם כלל בקבוצת 'אלו שאין דעתן שלמה' את הנשים, מכיוון שמדובר על תקופה שניתן היה, כהכללה, לאפיין את הנשים ברדידות שכלית. התורה וחז"ל באים לרומם אותן מבחינה רוחנית, ואוסרת עליהם שימוש בכשפים וכדומה. אם-כן, המגמה של מאות השנים האחרונות, עם התחזקות החכמה וההשכלה אצל נשים, תואמת את רצון התורה, ויש בה מימוש של הדרכתה, ובלבד שנעשית באופן הנכון והמתאים.

הרחבות

• המימות עם ה'

"תמים תהיה עם יי אלהיך". הרמב"ם מסביר את האיסור ללכת אחר הקוסמים ודרכיהם בכך שישראל הם חכמים, ונצטוו לילך אחר שכלם ולא אחר ההבלים. לדבריו, זהו הציווי "תמים (שלם בשכל) תהיה עם ה' אלהיך" כי אין בדברים הללו שום תוכן. כמו כן כתב הרמב"ם באגרת לחכמי מרשיליא על ההולכים אחר חכמת האסטרוולוגיה (חכמת החיזוי בכוכבים) כדעת אחד מן החכמים: "אין ראוי לאדם להניח דברים של דעת שכבר נתאמתו הראיות בהם, וינעור (ינער) כפיו מהם ויתלה בדברי יחיד מן החכמים עליו השלום שאפשר שנתעלם ממנו דבר באותה שעה... ולעולם אל ישליך האדם דעתו אחריו כי העיניים הם לפנים ולא לאחור" [אגרות הרמב"ם ב' עמ' כו].

הרשב"א, מאידך, סובר שהכוכבים אינם הבל ויש להם השפעה אמיתית, אלא שלמעשה, התורה אסרה לשאול במעוננים היודעים את עתיהם. לדעתו, בדיעבד, במקרה שהאדם יודע מה עתיד להיות על פי דברי המעוננים הוא יכול להתנהג בהתאם לאמור שהרי יש אמת בדבר ואין בכך הפרה של הציווי "תמים תהיה" [שו"ת הרשב"א רפג]. הרמב"ן מסביר את הציווי "תמים תהיה" באופן אחר: "שנייחד לבבנו אליו (הקב"ה) לבדו ונאמין שהוא לבדו עושה כל והוא היודע אמתת כל עתיד וממנו לבדו נדרוש העתידות לנביאיו... ולא נדרוש מהוברי שמים (אסטרוולוגים) ולא נבטח שיבואו דבריהם על כל פנים (בוודאות), אבל אם נשמע דבר מהם נאמר 'הכל בידי שמים' כי הוא אלוהי האלוהים עליון על הכל משנה מערכות הכוכבים והמזלות כרצונו" [דברים יח, ג]. האיסור הוא רק לשאול בקוסמים למיניהם מפני שבכך עוזב האדם את תמימותו וביטחוננו בה'. וכן דעת רש"י בפירושו לציווי זה ואלו דבריו: "ולא תחקור אחרי העתידות אלא כל מה שיבוא עליך קבל בתמימות".

לעילוי נשמת מו"ר הרב צבי יהודה
בן מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

טז, ודברים האלו כלן דברי שקר וכזב הן, והן שהטעו בהן עובדי עבודה זרה הקדמונים הכל שקר והבל לגויי הארצות כדי שינהו אחריהן, ואין ראוי לישראל, שהם חכמים מחכמים, להמשיך בהבלים האלו, ולא להעלות על הלב שיש בהן תועלה, שנאמר: "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל" (במדבר כג, כג), ונאמר: "פי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו, ואתה לא כן נתן לך יי אלהיך" (דברים יח, ד).

טז, כל המאמין בדברים אלו וכיוצא בהן, ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה אבל התורה אסרה אותן - אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת, ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלמה. אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו ברצינות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן. ומפני זה אמרה תורה פשהזיהרה על כל אלו ההבלים: "תמים תהיה עם יי אלהיך" (שם יח, ג).

שינהו - שילכו אחריהם כעיוורים. תועלת. תועלה - תועלת. תמימי הדעת - שלמי הדעת. שאסרה תורה - התורה אסרה את הדברים האלה מכמה סיבות: 1) הם דברים של שקר, והזהירה התורה עליהם והרחיקה מהם כמו שהזהירה על השקר (פה"מ ע"ז ד, י), "כי אין רצוי לפני הקב"ה כי אם האמת, ואין מכעיסו כי אם השווא... כי התורות הם אמת צרופה, אם הובנו כראוי" (מ"ז ב, מז); 2) הם גורמים לעזיבת דרכי האמת, "וההפסד הנגרם ע"י כך עצום מאוד, לפי שהדברים הנמנעים לחלוטין נעשים אפשריים בעיני הסכלים" (סה"מ ל"ת ל"ב); 3) הם חלק משיטת עבודה זרה ועלולים להביא את האדם לעבוד עבודה זרה (ראה מ"ז ג, ג; פה"מ בע"ז שם; וראה אגרת רבנו לחכמי מונטספלייר, אגרות הרמב"ם, מהד' הר"י שילת, עמי תע-תצ); 4) הם חלק מן האיסור ללכת בחוקות הגויים.

הקדמה

משה קיבל שתי תורות בהר סיני: תורה שבכתב ותורה שבעל פה. על התורה שבכתב כמעט ולא היו עוררין במהלך הדורות. היא נחשבה בעיני כל מקור מוסמך לרצון הבורא. אך על הפרשנות שלה - התורה שבעל פה - קמו במהלך ההיסטוריה מערערים רבים. אך ללא תורה שבעל פה, המפרשת את התורה שבכתב, נשאת התורה חסרת יכולת יישום. פסוקי התורה נשארים חתומים ללא יכולת לממש אותם בחיי המעשה עקב חוסר הבנה בסיסית מה רוצה ה' שנקיים. בפריקים הקרובים הרמב"ם מבסס את מעמדה של התורה שבעל פה ואת מעמד גונאיה - חכמי ישראל. מושכל ראשון הוא שניתנה פרשנות מוסמכת מאת ה' לפסוקי התורה. פרשנות זו - הקבלה, עברה במסורת מדור לדור על ידי חכמי ישראל. לא רק זאת, אלא שהתורה נתנה לחכמי ישראל גם את הסמכות המלאה לחדש הלכות, לגזור גזירות ולתקן תקנות בהתאם למציאות המתחדשת. כל זה הוא רצון התורה, והנשמע לדברי חכמים עושה את רצון ה' אשר ציווה על כך. הסמכות שלהם היא כה גדולה עד כדי כך שאם החכמים רואים שזו הדרך לחיזוק חיי התורה והמצוות בעם ישראל, בכוחם להחליט, כהוראת שעה, לבטל מצוה ממצוות התורה. הרמב"ם מפרט את דרכי הכרעותיו של בית הדין הגדול בירושלים, שהוא ליבה של התורה שבעל פה. הרמב"ם מוסיף שבענייני גזרות קבועות שרוצה בית הדין הגדול לגזור על הציבור, בית הדין צריך לשמוע את רחשי הציבור בישראל, ולהיווכח האם הם יכולים לקבל את הגזירה או שמא לא. הרמב"ם חותם בעונשם החמור של אנשים המערערים את סמכותה של התורה שבעל פה ושל חכמים.

ביאורים

לבית הדין יש תפקיד משמעותי בישראל. הוא אינו מתפקד רק כמקום הנועד לעשות סדר חברתי במקרים סבוכים, כפי שאר בתי הדין המצויים בעולם, אלא בנוסף לכך תפקידו למסור את התורה וללמד את מצוותיה לאומה. הוא משמש צינור להעברת התורה כפי שקיבלה משה רבנו ועל פי הכללים שנמסרו לו בסיני. לכן כותב הרמב"ם שהם "עיקר תורה שבעל פה".

לא לכל בית דין בישראל יש אותו מעמד ואותה הסמכות. ישנם בתי דין רבים המפורזים ברחבי הארץ, אך רק אחד הוא בעל תוקף משמעותי זה, והוא בית הדין הגדול היושב בלשכת התורה בהר הבית שבירושלים. שם מקובצים גדולי האומה המובהקים, וכוחם ההלכתי הוא הרב ביותר. אמנם, ברור שאין דמיון מוחלט בין בתי הדין במהלך ההיסטוריה, וישנו פער בין גדולתם של הדיינים בבית דינו של משה רבנו לדיינים בזמנים מאוחרים יותר. אך מכיוון שזהו מהלך הדורות וזהו רצונו של הבורא שכן תימסר התורה לישראל - להלכה ולמעשה אין שום הבדל בין סמכות בית דין לבית דין, ועל כן אומרים חז"ל: "ירובעל בדורו כמשה בדורו, בן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו... אין לך לילך אלא אצל שופט שבימינו". [ראש השנה כה:]

סמכות בית הדין גדולה, וישנו איסור חמור לפקפק בה. סמכות גדולה נוספת מאפשרת לבית הדין, מלבד מסירת התורה שכבר קיבלנו, אף לחדש תקנות חדשות וגזרות לפי הצורך והשעה. בסמכות זו כלולים שלושת החלקים של התורה שבעל פה (שיבוארו בהמשך דברי הרמב"ם) - העברת המסורת, דרשה של הלכות מהתורה שבכתב, ותוספת של תקנות או גזירות חדשות של חכמים.

הרחבות

לסמוך על בית הדין הגדול

ועליהם הבטיחה תורה' הבטיח' הוא לשון הבטחה עתידית, ונראה שכאן משמעו לשם מבטחנו, שעל בית הדין הגדול אמרה לנו התורה לבטוח, לסמוך ולהישען (ראה תהלים כב, י').

מלקות על לאו

שנתן לאזהרת מיתת בית דין. מצות לא תעשה שהעונש עליה עלול להיות מיתת בית דין, אין מענישים בה עונש אחר, כגון מלקות, אף אם הנידון אינו נענש במיתה. והסיבה היא, מפני שלא זה נועד להיות אזהרה למיתה, ונמצא שהתורה לא ייחדה במקרה זה אזהרה למלקות [פירוש המשניות לרמב"ם, מכות ג, א].

הוראה כנגד בית הדין

כל חכם שמונה על דבריהם. מורד בסמכותם של הסנהדרין, בין שעושה מעשה בניגוד להוראת הסנהדרין, בין שפוסק לאחרים לעשות בניגוד להוראתם (להלן ג, ד-ה). שנאמר "והאיש אשר יעשה בודון בבלתי שמע אל הכולן העמד לשרת שם את יהוה אלהיך או אל השפט ומת האיש והוא ובערת הרע מישראל. וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד" (פסוק זה מתפרש דווקא על חכם שהגיע להוראה. ראה להלן ג, ה).

העובר על דברי חכמים

השלישה דברים. דברים שלמדו מפי השמועה או שלמדו אותם באחת מן המידות, ודברים שעשו משום סייג. העובר על השניים הראשונים, עובר על דברי התורה; והעובר על השלישי, עובר על דברי חכמים. ורק אם נתלוה לעברה על דברי חכמים גם ערעור על סמכותם של חכמים לפסוק הלכות, המערער עובר גם על איסור מן ההוראה, "לא תסור".

הלכות ממרים

יש בכללן תשע מצוות, שלש מצוות עשה ושש מצוות לא תעשה, וזה הוא פְּרָטוֹן: (א) לעשות על פי התורה שִׂיאִמְרוּ לְנוּ בֵּית דִּין הַגְּדוֹל. (ב) שֵׁלֵא לְסוּר מַדְּבַרְיהֶם. (ג) שֵׁלֵא לְהוֹסִיף עַל הַתּוֹרָה, לא במצוות שבכתב ולא בפרושן שלמדנו מפי השמועה. (ד) שֵׁלֵא לְגַרֵעַ מִן הַכֹּל. (ה) שֵׁלֵא לְקַלֵּל אֶבְרָם וְאַם. (ו) שֵׁלֵא לְהַכּוֹת אֶבְרָם וְאַם. (ז) לְכַבֵּד אֶבְרָם וְאַם. (ח) לִירָאָה מֵאַבְרָם וְאַם. (ט) שֵׁלֵא יְהִיֶה הַבֵּן סוֹרֵר וְמוֹרֵר עַל קוֹל אָבִיו וְאִמּוֹ. ובאור מצוות אלו בפְּרָקִים אֵלוּ.

פרק ראשון

תוקף ב"ד הגדול; מחלוקת

א בית דין הגדול שְׂבִירֹשְׁלַיִם - הם עֲקָרֵי תוֹרָה שְׂבַעַל פֶּה, והם עמוד ההוראה, ומֵהֶם חֵק וּמְשַׁפֵּט יוֹצֵא לְכָל יִשְׂרָאֵל, וְעֲלֵיהֶם הַבְּטִיחָה תּוֹרָה, שֵׁנֵאֶמְרוּ: "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה" (דברים יז, יא) - זו מצוות עשה. וכל המצוות בְּמִשְׁפָּחָה רַבֵּנוּ וּבְתוֹרָתוֹ חֵיב לְסַמֵּךְ מַעֲשֵׂה הַדָּת אֲלֵיהֶם וְלִשְׁעֵן עֲלֵיהֶם.

ב, כל מי שאינו עושה בהוראתן עובר בלא תעשה, שֵׁנֵאֶמְרוּ: "לא תסור מִכָּל הַדְּבָר אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ..." (שם; בפסוק: מִן הַדְּבָר). וְאֵין לוֹקִין עַל לֹאֵ זֶה, מִפְּנֵי שֶׁנִּתֵּן לְאַהֲרָת מִיתַת בֵּית דִּין, שֶׁכָּל חֵכֶם שְׂמוֹרָה עַל דְּבָרֵיהֶם מִיתַתוּ בְּחֶנְק, שֵׁנֵאֶמְרוּ: "וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּדוֹן..." (שם יז, יב).

ג, אֲחַד דְּבָרִים שֶׁלְּמַדוּ אוֹתָן מִפִּי הַשְּׂמוּעָה, והם תורה שבעל פה; ואֲחַד דְּבָרִים שֶׁלְּמַדוּ אוֹתָן מִפִּי דַעְתָּן בְּאַחַת מִן הַמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן וְנִרְאָה בְּעֵינֵיהֶן שֶׁהִידּוּ בְּדָבָר זֶה כִּף הוּא; ואֲחַד דְּבָרִים שֶׁעָשׂוּ אוֹתָן סִיג לְתוֹרָה וְלִפִּי מַה שֶׁהִשְׁעָה צְרִיכָה, וְהֵן הַגְּזוּרֹת וְהַתְּקִנּוֹת וְהַמְּנַהֲגוֹת - בְּכָל אֲחַד וְאֲחַד מֵאֵלוּ הַשְּׁלֵשָׁה דְּבָרִים מִצּוֹת עֲשֵׂה לְשִׁמְעֵי לְהוֹן, וְהַעוֹבֵר עַל כָּל אֲחַד מֵהֶן עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה.

ד, הַרִי הוּא אוֹמֵר: "על פי התורה אשר יורוך" (שם יז, יא) - אֵלוּ הַגְּזוּרֹת וְהַתְּקִנּוֹת וְהַמְּנַהֲגוֹת שִׁיּוֹרוּ בָּהֶן לְרַבִּים כְּדִי לְחַזֵּק הַדָּת וּלְתַקֵּן הָעוֹלָם; "ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה" - אֵלוּ דְּבָרִים שֶׁלְּמַדוּ אוֹתָן מִן הַדִּין בְּאַחַת מִן הַמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן; "מִכָּל הַדְּבָר אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ" - זוּ הַקְּבָלָה שֶׁקִּבְּלוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ.

א) **הַתּוֹרָה** - ההוראה. **בֵּית דִּין הַגְּדוֹל** - הסנהדרין הגדולה. (ב) **שֵׁלֵא לְסוּר מַדְּבַרְיהֶם** - שלא לחלוק על סמכותם ושלא להמרות את פיהם (ל"ת ש"ב). (ג) **מִפִּי הַשְּׂמוּעָה** - כפי ששמעו איש מפי רבו במסורת שבעל פה כיצד להבין את דברי המקרא. (ט) **סוֹרֵר וְמוֹרֵר** - כלשון התורה: "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שומע בקול אביו ובקול אמו, וְיִסְרוּ אוֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם" (דברים כא, יח). **בֵּית דִּין הַגְּדוֹל שְׂבִירֹשְׁלַיִם** - הסנהדרין שישבה בלשכת הגזית שבמקדש, ששם היה מעמדה המושלם (ראה להלן ביאור הלכה ד; סנהדרין א, ג; י"ב; וראה שם א"ח). **עַקֵּר** - שורש, יסוד. **תּוֹרָה שְׂבַעַל פֶּה** - פירושי התורה שבכתב וההלכות שנמסרו במסורת שבעל פה ממשה רבנו (הקדמה למשנה תורה, א, ג; ולהלן 22).

עַמּוּד הַהוֹרָאָה - יסוד הפסיקה ההלכתית, גם כשלא נמסרה מסיני (הקדמה למשנה תורה, ב, ה; ולהלן 22). **לְסַמֵּךְ מַעֲשֵׂה הַדָּת** - קיום התורה הלכה למעשה. **לִהְשַׁעֵן עֲלֵיהֶם** - לקבל את סמכותם בביאור התורה (י'). **בְּהוֹרָאתָן** - מתוך קבלת סמכותם (י'). **מִפִּי דַעְתָּן** - דינים שלא נמסרו במפורש במסורת שבעל פה מפי משה רבנו, ולמדו אותם חכמים כפי הבנתם את התורה. **מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן** - כללים ושיטות כיצד ללמוד הלכות מפסוקי המקרא. **סִיג** (מדר) **לְתוֹרָה** - הגבלות שנועדו להרחיק את האדם מן העברה, "כמו ששמעו משה בפירוש, 'ושמרתם את משמרת' (ויקרא יח, ל), שאמר: עשו משמרת למשמרת" (הקדמה למשנה תורה, כד; פה"מ אבות א, א).

שֶׁהִשְׁעָה צְרִיכָה - חקיקה המתחדשת על פי הנסיבות המשתנות במהלך הדורות. **גְּזוּרֹת** - מעשים שאסרו חכמים לעשותם מחשש שייכשל האדם ויעבור על איסור מן התורה, כגון אכילת בשר עוף בחלב (להלן ב, ט). **תְּקִנּוֹת** - שתיקנו אותם חכמים כדי לבסס את האמונה במעשי הדת, כגון שלוש תפילות בכל יום (תפילה א, ה-ו, 1), או לשמירה על הסדר הציבורי, כגון שבועות מסוימות (טוען ונטען א, ב-ג). **מְנַהֲגוֹת** - דברים שנהגו בהם בני אדם או חכמים יחידים, ונתנו להם חכמי הסנהדרין תוקף הלכתי לאחר זמן (י; וראה להלן 22). **וּלְתַקֵּן הָעוֹלָם** - לקיים סדר חברתי ראוי.

ביאורים

לאחר שבאר את מהות הסמכות של בית הדין הגדול, מפרט הרמב"ם את פרטיה של סמכות זו. האחת, פרסום והוראת הדברים שנמסרו למשה מסיני, מה שמכונה: "הלכה למשה מסיני". בהלכות אלו לא תתכן מחלוקת, מכיוון שאין בהן שום סברה והגיון אנושי היכולים להתערב בהן, אלא קבלה הן מאת ה'.

הסמכות השנייה היא הלכות שנלמדות במידות שהתורה נדרשת בהן כקל וחומר, גזירה שוה וכו'. כאן כבר יכולה ליפול מחלוקת בתוך הסנהדרין ועל כן במקרה כזה יש להכריע על פי הרוב. גם בנוגע לסמכות השלישית, שהיא תקנת התקנות וגזירת הגזירות החדשות, הולכים בהכרעה על פי הרוב ומוציאים דין אחד לציבור.

לא ייתכן מצב בו בית הדין יוציא שתי הוראות סותרות ויאמר שיש דעות לכאן ולכאן, אלא תמיד בית הדין צריך להגיע להכרעה. בית דין זוטר שלא מסוגל להגיע להכרעה בדין מסוים, מפנה את הדין לבית דין גבוה ממנו ובמידת הצורך לבית דין גבוה ממנו עד בית הדין הגדול בלשכת הגזית, משם תמיד תצא הכרעה על פי כל או רוב הדיינים. אמנם ישנה אפשרות למגוון דעות וכיווני מחשבה שונים בשלב הדין, אך לאחר שנקבעה ההלכה על ידי בית הדין, הרי שאין כבר מקום לדעה נוספת, וההלכה שהוחלטה היא הקובעת. מצב זה, מממש את ציווי התורה: "משפט אחד יהיה לכם" [ויקרא כד, כב], ומבסס את האחדות הרוחנית בעם ישראל, מכיוון שההנהגה והפסיקה הופכות להיות אחידות לכולם. משום כך, בזמן שהסנהדרין נוהגת, אין שום אפשרות של מחלוקת בהלכה וישנה הלכה אחת לכל ישראל, מציאות שכיום היא רחוקה מאיתנו.

הרמב"ם מסיים שבזמן שאין בית דין גדול ואין גוף אחד שיוכל לאחד את הדעות להלכה אחת, ישנן מחלוקות הלכתיות רבות בנושאים שונים. כיצד, אם-כן, יכריע אדם מישאל הרוצה לקיים את ההלכה ולא יודע אחרי דעת מי עליו ללכת? הרמב"ם קובע כלל שכאשר האדם אינו יודע להיכן הדין נוטה, בדיני תורה עליו ללכת אחרי המחמיר, ובדברי חכמים אחר המיקל.

הרחבות

• מחלוקת בהלכה למשה מסיני

אין בהן מחלוקת לעולם. דעת הרמב"ם היא שלא תיתכן מחלוקת בהלכה למשה מסיני. אולם מדברי תוספות [יומא עט: ד"ה לומר] עולה שמחלוקת כזו תתכן. בעל החוות יאיר [סימן קצב] מקשה על הרמב"ם מכמה סוגיות שנראה בהן שיש מחלוקת בהלכה למשה מסיני, ומעלה אפשרות שמה שהתכוון הרמב"ם באומרו שאין מחלוקת בהלכה למשה מסיני, היינו בעיקרה של ההלכה, אך בפרטי ההלכה ייתכן ותיפול מחלוקת.

• הסיבה לריבוי המחלוקות

משפטל בית דין הגדול, רבנות מחלוקת בישראל. מקורם של דברי הרמב"ם בברייתא במסכת סנהדרין, אם כי בשינוי קל: "תניא, אמר רבי יוסי: מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל... משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן - רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות" [פח:]. רב שרירא גאון באיגרתו לרבני קירואן מסביר את הסיבה לריבוי המחלוקת - "וכיון דחרב בית מקדש ואזלו (הלכו) לביתר, וחרב נמי ביתר ואתבדרו (התפזרו) רבנן לכל צד. ומשום הנך (אלו) מהומות ושמדים ושבושים שהיו באותו זמן, לא שמשו התלמידים כל צרכן ונפישו (והתרבו) מחלוקות" [איגרת רב שרירא גאון ז].

הרמב"ם תולה את הסיבה לריבוי המחלוקות ברמת יכולות הלימוד וההשוואה "וכאשר נתמעט למוד תלמידיהם ונחלשו אצלם דרכי הדין בהשוואה לשמאי והלל רבותיהם נפלה מחלוקת ביניהם בשעת המשא ומתן בהרבה ענינים, לפי שכל אחד מהם דן לפי כח שכלו ולפי הכללים הידועים לו. ואין להאשימם בכך, כי לא נוכל אנחנו להכריח שני בני אדם המתוכחים שיתוכחו לפי רמת שכלם של יהושע ופינחס" [הקדמה למשנה].

ג, דברי הקבלה - אין בהן מחלוקת לעולם; וכל דבר שתמצא בו מחלוקת, בידוע שאינו קבלה ממשנה רבנו. ודברים שלומדין מן הדין: אם הסכימו עליהן בית דין הגדול כלם - הרי הסכימו; ואם נחלקו בהן - הולכין אחר הרב, ומוציאין הדין אחד לרבים.

ג, וכן הגזרות והתקנות והמנהגות: אם ראו מקצתן שראוי לגזר גזרה זו או לתקן תקנה זו או שיניחו העם על מנהג זה, וראו מקצתן שאין ראוי לגזר גזרה זו ולא לתקן תקנה זו ולא להניח מנהג זה - נושאין ונותנין אלו כנגד אלו, והולכין אחר רבן, ומוציאין הדבר אחד לרבים.

ד, פשהיה בית דין הגדול קים, לא היתה שם מחלוקת בישראל, אלא כל דין שנולד בו ספק לאחד מישראל, שואל לבית דין שבעירו. אם ידעו - אמרו לו; אם לאו - הרי השואל עם אותו בית דין או עם שלוחו עולין לירושללים ושואלין לבית דין שבהר הבית. אם ידעו - אמרו להן; ואם לאו - הכל באין לבית דין שעל פתח העזרה. אם ידעו - אמרו להן; ואם לאו - הכל באין ללשכת הגזית לבית דין הגדול ושואלין.

ד, אם היה הדבר שנולד בו הספק לכל ידוע אצל בית דין הגדול, בין מפי הקבלה בין מן המדה שדנו בה - אומרים להן מיד; ואם לא היה הדבר ברור אצל בית דין הגדול - דנין בו בשעתן, ונושאין ונותנין בדבר, עד שייסכימו פלו, או יעמדו למנין וילכו אחר הרב, ויאמרו לכל השואלין 'קף הלכה', וילכו להן.

ד, משפטל בית דין הגדול, רבנות מחלוקת בישראל: זה מטמא ונותן טעם לדבריו, וזה מטטר ונותן טעם לדבריו, זה אוסר וזה מתיר. ה שני חכמים או שני בתי דינים שנתחלקו שלא בזמן הסנהדרין, או עד שלא הגיע הדבר להן, בין בזמן אחד בין בזה אחר זה, אחד מטמא ואחד מטטר, אחד אוסר ואחד מתיר - אם אין אתה יודע להיכן הדין נוטה, בשלתורה הלך אחר המחמיר, ובשלבדברי סופרים הלך אחר המוקל.

הקבלה - ההלכות ופירושי התורה שעברו במסורת שבעל פה ממשנה רבנו ואילך, כגון שפירוש "עין תחת עין" הוא 'תשלום ממון', ו"שפרי עץ הדר" הוא 'אתרוג' (הקדמה לפה"מ). אין בהן מחלוקת - כשיש קבלה ברורה. "אלא כל זמן שיאמר אדם 'קיבלתי' [במסורת עד משה רבנו] כך וכך, מסתלק כל ויכוח" (שם). מן הדין - באחת מן המידות שהתורה נדרשת בהן. הולכין אחר הרב - "וזה מצות עשה שלתורה, שנאמר: 'אחרי רבים להטות'" (סנהדרין ת, א). מוציאין הדין אחד לרבים - פסק הלכה אחד לכל הציבור. לא היתה שם - לא הייתה. המילה 'שם' היא מילת קישור שתורגמה מן הסגנון הערבי, ואין משמעותה ציון מקום. בית דין שבהר הבית וכו' - שלושה בתי דין ישבו בירושלים: אחד בפתח הר הבית, אחד בפתח העזרה ואחד בתחום המקדש, הלוא הוא בית דין הגדול (סנהדרין א, ג). מפי הקבלה - כפי שנתקבל במסורת שבעל פה איש מפי איש עד משה רבנו (ק). בשעתן - בזמן שהגיעה השאלה לבית דין. משפטל בית דין הגדול - תהליך התערעורת מוסד הסנהדרין הגדולה עד שבטלה כליל היה הדרגתי. התהליך החל עוד לפני חורבן הבית, כשבטלו חלק מסמכויותיה, עד שהגיעה למקום מושבה האחרון בטבריה (סנהדרין יד, ב-ג). נראה שלענין ההכרעה במחלוקות, פסקה סמכותה של הסנהדרין עוד לפני שיצאה מן המקדש, ולפיכך כבר בזמן התנאים היו מחלוקות רבות שלא הוכרעו (עיי' בבלי סנהדרין פח, ב). זה מטמא ונותן טעם לדבריו - רבנו סובר שהמחלוקות בישראל יסודן בדרכי הבנה שונות של עקרונות ההלכה ומחלוקות בפרשנות הכתובים, ולא עקב שיבושים במסורת של התורה שבעל פה (עיי' הקדמה לפה"מ). הסנהדרין - בית הדין הגדול. או עד שלא הגיע הדבר להן - או בזמן הסנהדרין, אך עדיין לא הגיעו השואלים לבית הדין הגדול, והשאלה היא מה יעשו השואלים בינתיים (לח"מ). בזמן אחד - נחלקו שני חכמים או שני בתי דין בדור אחד. בזה אחר זה - דור אחר דור, כשפסק אחד מהם הלכה מסוימת, וקם בית דין אחר אחריו ופסק הלכה אחרת. אם אין אתה יודע להיכן הדין נוטה וכו' - אבל אם אתה יודע להיכן הדין נוטה, עליך לפסוק כפי ידיעתך. וכן גם בימינו: כל שאלה שהחכם יודע את ההלכה בה, עליו לפסוק כפי דעתו, אף אם נמצא חולק על חכמים אחרים, כלשון רבנו בהקדמתו למשנה תורה: "וכן אם למד אחד מהגאונים שדרך המשפט כך הוא, ונתבאר לבית דין אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בתלמוד - אין שומעין לראשון, אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, בין ראשון בין אחרון" (הקדמה למשנה תורה, ל).